

КОНЦЕПТ МІСТИЧНОГО ДОСВІДУ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНА КАТЕГОРІЯ РЕЛІГІЙНОЇ СВІДОМОСТІ

Анотація. У статті визначено базові складові концепту містичного досвіду на основі здобутків дотичних до тематизації категорії дисциплін. Висувається теза щодо первинності містичного досвіду стосовно становлення релігійності вірян. Встановлено, що набутому містичному досвіду передують особистісні переживання граничних станів, таким чином поглиблено розуміння релігійного досвіду. Формується гіпотеза про передування граничного досвіду конституюванню будь-якої релігійної системи. Обґрунтовується власна думка автора щодо онтологічного статусу містичного досвіду у релігійному вимірі. Акцентовується увага на останніх здобутках у дослідженні містичного досвіду. Для подальшого розвитку теми і перспективи отримання нових результатів пропонується продовжувати вивчення містичного досвіду із позицій нейротеології, компаративного релігієзнавства та феноменології релігії.

Ключові слова: містичні переживання, релігійність, містичний досвід, віра, компаративне релігієзнавство.

Lavrukhin Roman

Lesya Ukrainka Eastern European National University

THE CONCEPT OF MYSTICAL EXPERIENCE AS A FUNDAMENTAL CATEGORY OF RELIGIOUS CONSCIOUSNESS

Summary. The article is of interests to theologians and interested in the phenomenology and philosophy of religion scholars. As the title implies the article describes analysis of the mystical experience topic in modern academic religious studies. The author's attention is focused on the problem of identifying the main factors of the origin of faith and religion in general. The article identifies the basic components of the concept of mystical experience in relation to the achievements of disciplines related to the thematization of this category. The thesis of the primacy of the mystical experience regarding the formation of the religiosity of the believers is put forward. It is established that the acquired mystical experience is preceded by personal experiences of borderline states (in the meaning peak experience), thus is deepening the understanding of religious experience. The text gives a valuable information on formering a hypothesis about the primacy of borderline experience (peak experience) in relation to the origins of any religious system. Special attention is given to the religious studies works of R. Otto, W. James and N. Smart, which became fundamental for the modern study of the status of mystical experiences in the religious dimension. In addition, in modern scholarly discourse, hopes are pinned on the advancement of research on religious experience in new interdisciplinary fields and comparative religious studies. The author's own opinion on the ontological status of mystical experience in the religious dimension is substantiated. Emphasis is placed on the latest achievements in the study of mystical experience. To further develop the topic and the prospects of obtaining new scientific results, it is proposed to continue the study of mystical experience from the standpoint of neurotheology, comparative religion and the phenomenology of religion. It should be emphasized that this article is an intermediate achievement of the author's development of the limit states (in the meaning of transpersonal states of consciousness) topic. The under study concept is closely related with religiosity, mystical experience and the theory of the origin of faith.

Keywords: mystical experience, religiosity, religious experience, faith, comparative religion.

Постановка проблеми. Таїнство містицизму полягає у визнанні існування певної надприродної сутності, що є непізнаваною у повсякденній реальності. Варто зазначити і дихотомічність проявів містичного досвіду. Так, усталені релігійні традиції частіше наголошують на способі життя в цілому, образі релігійного побуту вірянина. З іншого боку, у релігійних першоджерелах маємо описи отриманого містичного досвіду у пророків (апостолів, перших богословів тощо) як екзистенційну мить духовного пробудження. В такому разі містичному досвіду у культурі традицій окремих народностей характерна раптовість, невимовність і короткочасність містичних переживань.

Ми вважаємо, що набутий містичний досвід трансформується у містичне вчення, яке у складному процесі взаємин з історичним контекстом та культурою стає релігією. Просто наявність містицизму у полі релігії не можемо означити виключно лінійно. Потужно розроблені релігій-

ні системи також містять дочірні щодо релігії певні містичні практики, а не лише виступають похідними від них. Однак це не суперечить нашому твердженню щодо онтологічної вторинності релігії стосовно містичного досвіду. Характерною спільною рисою для релігії та містицизму є ірраціональність процесу пізнання. Містицизм визнається релігійним або поза релігійним у залежності від цілі таких практик: пізнання абсолюту або дотичність людського буття сакральному (проявлення вищої для людського пізнання сутності, спроби трансцендентального переживання нумінозного).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На початку XXI сторіччя феномен містичного досвіду з новою силою повертається до навколорелігієзнавчого наукового дискурсу. Основний напрямок новітнього вивчення містицизму на заході пов'язаний із компаративним вивченням східних містичних вчень, розвитком клінічної медицини (вивченням свідомості), спробою ста-

тистичного дослідження змінених станів свідомості та розвитком нейронаук, більшою мірою йдеться про нейротеологію. Окремою активно досліджуваною темою, та не визнаною у академічному науковому середовищі, є вивчення містичного досвіду та паранормальних явищ новітніми дисциплінами і псевдонаукою. Тут істотний вплив (на розвиток таких вчень) мала праця Р. Моуді «Життя після життя».

Вітчизняне вивчення містичного досвіду до вищевказаного може пропонувати переосмислення здобутків наукового й богословського дискурсу досліджень містицизму, що починають з'являтися у перекладі. Варто зазначити переклади робіт Р. Отто, С. Грофа, Е. Тоффлера, Е. Н'юберга, К. Вілбера, Ч. Тарта. Певний сучасний теологічний доробок у векторі нової компаративної теології також звертається до питань порівняльного вивчення містицизму, зокрема це праці Д. Фредерікса, Ф. Клуні [2, с. 77]. Також варто зазначити напрацювання Н. Смарта, Е. Торчинова, Н. Хабеля, М. Стобера. Попри істотний інтерес до теми містичного досвіду, слід наголосити на фрагментарності результатів окремих дослідників і відсутності усталеної системи розуміння містичних переживань, що на даному етапі висуває необхідність саме компаративного вивчення даного концепту.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тема містичного досвіду в академічному середовищі активно обговорювана впродовж ХХ–ХХІ сторіччя, що сприяло нагромадженню різного роду наукових досліджень. Актуальною є потреба релігієзнавчого зведення та осмислення здобутків природничих наук у дослідженнях містичних переживань. Дотичним до теми становлення релігійності і пов'язаним із концептом містичного досвіду є поняття граничних станів, що має за перспективу бути більш дослідженим завдяки нейротеології, феноменології та компаративному релігієзнавству. Компаративний підхід до вивчення містицизму є полем академічних досліджень, що розвивається із середини ХІХ століття. Дослідження початково зосереджувалося навколо феноменології та психології особистого досвіду вірян. Містичний досвід розглядався як результат переживання змінених станів свідомості зі специфічними стимуляторами, стадіями, характеристиками й наслідками [2, с. 46]. Згодом, трансформацією такого досвіду більш ретельно займається феноменологія та психологія релігії. Набутий таким чином досвід є основою релігійної свідомості вірян. Щодо даного твердження не існує суперечностей поміж теологією та релігієзнавством.

Мета статті. Метою даної статті є виявлення закономірностей генези релігійної свідомості вірян. Стрижневим тезисом у ході роботи слугує позиція розгляду концепту містичного досвіду у якості основоположної категорії феномену релігійності.

Виклад основного матеріалу. Філософський термін містика (від грец. «прихований», «таємний») позначає один із атрибутивних феноменів релігії. Містицизм притаманний усім релігійним системам та релігійно-філософським вченням, оскільки вони базуються на визнанні надприродного начала [3, с. 386]. У доктринах

новітніх релігійних і духовних течій друг. пол. ХХ ст., а також деяких наукових напрямках (напр., трансперсональній психології) спостерігається поєднання містицизму і елементів наукової картини світу [3, с. 386].

Органічним щодо академічних релігієзнавчих (та й теологічних однаковою мірою) найсуттєвіших аргументів існування та підстав містичного у вимірі існування релігії буде ствердження, що містичний досвід є формотворчим у складному процесі становлення релігійності. Тобто, певного роду містицизм присутній як у культурно-історичному контексті виникнення релігії, так і у особистісному приході до віри. Досліджуючи містичний досвід у якості необхідного імпульсу всякого містицизму, ми можемо зазначити об'єктивно, що релігійні практики невідривно із ним пов'язані. Така даність включає феномен релігії в цілому, оскільки містичні практики присутні як у найдавніших віровченнях, так і в ортодоксальних релігіях і новітніх нетрадиційних релігійних системах. Звісно, риси містичних практик та форма набутого містичного досвіду різнитиметься у кожній релігії, маючи як окреме культурологічне обумовлення, так і певні якісні відмінності, що можуть не повторюватись у інших релігійних системах. Проте для релігієзнавства предметом дослідження онтологічно залишатиметься сталий об'єкт.

Онтологічна структура містицизму залучається теологією та релігієзнавством у спробі поєднання західних і східних релігійно-філософських доктрин. В такому разі, містичний досвід сприймається у якості базової основи та сутнісної сполуки для будь-якої релігійної системи. У науковому й прогресивному теологічному дискурсі дослідження містичного досвіду розвиваються із очікуванням отримати спростування наявних доктринальних протиріч та прагненням до обґрунтування нової моделі взаємин і співвідношення світових релігій.

Доцільно стверджувати, що основою релігійної повсякденності та головним феноменом віри є наявність у житті вірянина містичного досвіду. З позицій різних релігійних вчень таку роль можуть виконувати різні форми ініціації вірян: хрещення, барміцва, хітан, евхаристія, обоження тощо. Звісно, у ході новітніх досліджень особистісної генези релігійності, деякі із таких виявів містичного досвіду світська наука і прогресивна теологія солідарно ігнорують. Такий досвід не може бути «онтологічним забезпеченням» феномену віри, а є результатом культурно обумовлених релігійних традицій чи відноситься до атрибутів культових практик релігійного повсякдення. Тут важливо зазначити що містичний досвід може бути наслідком як тривалих духовних практик, так і миттєвим: наприклад набути під час релігійного видіння, духовного прозріння чи пов'язаним із навколосмертним досвідом (near-death experience).

Можемо ствердити, що отриманий містичний досвід сприяє наверненню до віри. Для антропології релігії у процесі особистісного осмислення такого роду досвіду вирішальну роль відіграватиме не супутня наявність релігійних практик, а отриманий результат у якості навернення до віри, у ширшому розумінні – поява феномену релігійності.

Ф. Шлейермахер характеризував сутність релігії містичним досвідом та іншими опосередковуваними його аспектами, що лежать у основі релігії [2, с. 46].

В. Джеймс вбачав у релігії єдність почуттів і досвіду окремої особистості, акцентуючи увагу на пріоритеті досвіду щодо інституціоналізованої релігії. Він зазначає, що принаймні в одному відношенні особиста релігія виявляється більш первісною, ніж церква і теологія, оскільки будь-яка колиш заснована церква живе після цього, спираючись на традицію; однак засновники кожної церкви завжди черпали свою силу із безпосереднього особистого спілкування з божеством [1, с. 33].

У гіффордівських лекціях із природної теології (1902) автор виокремлює характерні якості містицизму, описуючи його як центральний елемент релігійного досвіду. Його критики не були схильними до розуміння містичного досвіду у якості сутності релігії, швидше схилившись до означення містицизму як одного із феноменів у межах релігійного догматизму. Тим не менш, доробок В. Джеймса став опорним джерелом для наступних досліджень релігійного досвіду, а також дозволив нівелювати в цілому гостроматеріалістичне розуміння релігії тогочасною наукою. Дослідницький кругозір В. Джеймса сприяв об'єктивному розвитку вивчення містицизму. Зокрема, науковець звертає увагу на відношення паранормальних явищ та практик, пов'язаних із наркотичними речовинами, стосовно містичного досвіду. Ці вектори дослідження стають доволі обговорюваними із середини ХХ сторіччя як у науковому середовищі, так і псевдонаукою.

Головними ознаками містичних переживань В. Джеймс вважає їх невимовність, інтуїтивний характер, пасивність та швидкоплинність (раптовість) [1, с. 369]. Такі якості свідчать, що містичний досвід неможливо описати, чи звичним чином виразити, бо в межах людського досвіду таке явище виступає якісно новим феноменом. Нове для себе явище суб'єкт містичного досвіду просто не в змозі описати за відсутністю належних слів, значення яких було б наближенням до сутності такого роду переживань. Більшість містичних переживань минають швидко, можуть бути отриманими в період екзистенційної миті. Це момент часу, що переходить у досвід враження, часто не залишаючи по собі темпорального значення, однак зберігаючи свій вплив на усі наступні вітальні рішення. В цілому, попри належність до сфери відчуттів, містичний досвід виступає особливою формою пізнання для того, хто його набуває.

В. Джеймс визнавав існування значної кількості різних містичних шкіл та суперечливих доктрин як в середині, так і поміж релігіями. Проте, він дотримувався переконання щодо можливості виокремлення певної містичної єдності для визначення спільної сутнісної характеристики божественного, незалежно від конкретних вірувань чи історичного часу в якому вони побутували.

Цікавими посеред досліджень релігійного містицизму є тези Р. Отто. Згідно його концепції «нуміозного», описаної у праці «Ідея священного» (1917), це поняття міститься у основі релігії і відображає досвід який не можна передати, а лише можна пережити. У якості об'єкту безпосе-

реднього пізнання такого роду досвіду виступає нумен (як вияв божественної сили волі). Він описує стан «ступору», «отетерілого здивування» й «шоку» (граничного емоційного потрясіння).

Феноменологічний аналіз Р. Отто цих нерациональних аспектів священного виявився надзвичайно впливовим, зокрема став джерелом натхнення для відомої нині праці релігієзнавця Мірча Еліаде, у якій він протиставляє «сакральне» «профанному». Р. Отто вважав, що деякі нуміозні переживання є містичними. Проте у «Ідеї священного» автор зрідка послуговується терміном «містицизм», частіше описуючи стадії (рівні нуміозного досвіду). Ймовірно, що тут Р. Отто має на увазі більш окультне бачення релігійного досвіду, що теоретично досягає кульмінації у містичних елементах [2, с. 54].

Вклад Р. Отто у теоритизацію містичного досвіду і його вплив на подальші дослідження теми релігійного досвіду виявився доволі істотним. Варто зазначити, що містичний досвід дослідник розглядав у його різноманітті і запропонував ієрархію містицизму, що йде у розріз зі сталими релігійними традиціями та містить у собі аспекти нуміозного досвіду (авторський концепт Р. Отто). Тим не менш, це лише сприяло науково-дослідницькій обговорюваності позицій, запропонованих автором. Так, піонер світського релігієзнавства Нініан Смарт наголошував на академічному розрізненні поміж містичними переживаннями і досвідом нуміозного, виокремлюючи різні типи релігійного досвіду, що будуть отримані із них. Він також схилився до думки, що релігійне вчення узалежене від містичного досвіду. Однак більш сучасні дослідження містицизму вагомимим у процесі інституціонування і розвитку релігії помічають визначаючий вплив соціально-релігійного контексту містика на набутий ним досвід [4, с. 66].

Н. Смарт звертає увагу на розбіжності поміж сутністю нуміозного та містичним досвідом. Його доробок дозволив виокремити головні проблеми компаративного підходу у вивченні містицизму. Новітні релігієзнавчі дослідження зосереджуються навколо вивчення однотипності або ймовірності існування різних типів містичних переживань, а також намагаються виявити: якими є відношення містичних переживань стосовно інших видів релігійного досвіду; чи розрізняються різні типи релігійних переживань і як, якщо це так; чи є між ними психологічний або теологічний зв'язок; чи існує ієрархія містичних переживань; чи можна звести різні типи релігійних переживань до єдиного, онтологічно універсального релігійного досвіду. Тут швидше враховуватимуться «вихідні дані», більше розрізнення релігійних традицій у яких отримано містичний досвід, аніж сама типологізація «наслідків» містичних переживань. Так, теологічні висновки досліджень містицизму більш тяжитимуть до різної його природи у теїзмі та монізмі. Подібною може бути й різниця у вихідному трактуванні у межах теїстичного світобачення: буде це моно чи політеїзм.

Міркування у такому векторі своєю крайністю матиме зведення усталеного містичного досвіду як складової релігійного культу із розгорненим та певним чином протракованим й теоретизо-

ваним релігійно (теологізованим) досвідом споживання психотропних речовин. Дослідження містичного досвіду, особливо містичних візій, має сенс через спільну багатомірність релігійним системам і традиційно усталену практику проведення релігійних обрядів у різних народів із психоактивними речовинами. Це предмет дослідження культурологів, релігієзнавців, результати яких до осмислення належить опрацювати філософському релігієзнавству. Така позиція дещо розвантажує односторонність досліджень релігійної поведінки вірян психологією та когнітивістикою, як паталогічної поведінки психічно неврівноважених особистостей. Крайнощами такого аналізу буде гіпотеза причинності містичних проявів як пікового досвіду (А. Маслоу) здорової людини, чи психічних відхилень (епілепсія тощо), що могли описуватись історично як досвід зустрічі із нумінозним до становлення основних здобутків психологічної науки. З таких позицій відбувається становлення запитувань трансперсональної психології, згодом і нейронаука розглядає містичний досвід як ймовірну патологію від звичайного психічного стану здорової особистості.

Компаративний аналіз містицизму зміщується в сторону антропологічних та соціологічних етнографічних досліджень, на відміну від традиційного акценту на літературних джерелах та філософських і психологічних методологіях [2, с. 79].

Таким чином, поняття «релігійний досвід» конституювалось лише на початку ХХ століття. Тематизація поняття була своєчасною відповіддю

теології на ріст світських та наукових упереджень у дискурсивному визначенні сутності релігії. Термін вкорінюється до академічних релігієзнавчих досліджень і стає синонімічним щодо містичного, священного та духовного досвіду. Сучасна релігієзнавча думка не має суперечностей щодо суб'єктивності містичного досвіду, водночас залишаються дискусії навколо його аксіологічного змісту та феноменологічного трактування.

Висновки. Отож, можемо висунути тезис про первинність містичного досвіду щодо утворення релігійної свідомості. Містичний досвід – це результат особистісних граничних переживань. У кожного вірянина форма і стимул для таких переживань – глибоко індивідуального характеру, тому окремі феномени віри складно систематизувати. Власне тому вони і є феноменами, а не сталими об'єктами реальності.

Новітні дослідження теми представлено у здобутках нейротеології, трансперсональної психології, когнітивного релігієзнавства і сучасної та компаративної теології. Найявні здобутки слід систематизувати та дослідити із позицій філософського та академічного релігієзнавства. Водночас варто зазначити необхідність дослідити етіологію феномену граничних станів у відношенні до становлення релігійності. Розгляд теми містичного досвіду із позицій компаративного релігієзнавства сприяє більш складному й загальному розумінню людських вірувань, наближаючи наукову спільноту до структурованого розуміння рушійних факторів та генези релігійної свідомості.

Список літератури:

1. Джеймс У. Многообразие религиозного опыта. Под общей ред. П.С. Гуревича и С.Я. Левит; пер. с англ. Москва : Наука, 1993. 432 с.
2. Стобер М. Компаративные исследования мистицизма. *Философия религии: аналитические исследования*. 2017. Т. 1. № 1. С. 46–87.
3. Філософський енциклопедичний словник: НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; голов. ред. В.І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
4. Shepherd John J. Ninian Smart on World Religions: Religious experience and philosophical Analysis. Padstow, Cornwall: Ashgate, 2009. 424 p.

References:

1. James, W. (1993). *Mnogoobrazie religioznogo opyta* [The Varieties of Religious Experience]. Moskva: Nauka, p. 432. (in Russian)
2. Stober, M. (2017). *Komparativnye issledovaniya mistitsizma* [The Comparative Study of Mysticism]. *Filosofiya religii: analiticheskie issledovaniya*, vol. 1, no. 1, pp. 46–87.
3. Shynkaruk, V. (2002). *Filosofskiy Entsiklopedychniy Slovnyk* [Encyclopedic Dictionary of Philosophy]. Kyiv: Abrys, p. 742. (in Ukrainian)
4. Shepherd, J. (2009). *Ninian Smart on World Religions: Religious experience and philosophical Analysis*. Padstow, Cornwall: Ashgate, p. 424.